

TRES CASOS AMB (MÉS O MENYS) ÈXIT: L'HEBREU MODERN, EL FRANCÈS AL QUEBEC I EL CATALÀ A ESPANYA

Joshua A. FISHMAN

Tal com hem fet fins ara en la nostra presentació de casos problemàtics,* també seleccionarem els èxits de parts diferents del món, una de l'Orient Pròxim (l'hebreu), una altra d'Amèrica (el francès al Quebec) i una altra d'Europa (el català), tot i que, tal com veurem aviat, tots tres casos han estat fortament influïts pel pensament, els valors, els mètodes i els desenvolupaments europeus. Aquesta és una situació inevitable, en el sentit que els esforços de RLS [*Reversing Language Shift*; a partir d'ara utilitzarem l'abreviatura anglesa] són sovint un reflex d'un nacionalisme i d'una modernització tardans o reactius, processos mundials caracteritzats aclaparadorament per dinàmiques que tenen els seus orígens i motius principals a Europa. Fins i tot el retorn a la ultraortodòxia es pot caracteritzar parcialment d'aquesta manera, encara que presenti un rebuig obert i conscient de la modernització, ja que també ha après que el món modern pot ser mantingut a ratlla i que només es pot mantenir una etnicitat minoritària essencialment autèntica respecte del seu nexa entre llengua i cultura si s'agafen selectivament i amb cura algunes de les tècniques i mètodes de la modernitat, i es controlen encara amb més cura.

Tanmateix, tot i que aquests tres casos poden ser semblants en diversos sentits, cal prevenir-se contra dos errors en el moment d'abordar els seus esforços reeixits de RLS. Un és el raonament *post hoc ergo propter hoc*, que porta a assumir erròniament que aquests tres casos no podien fracassar de cap manera, és a dir, que «com fos», «òbviament», «tenien l'èxit segur gravat en el seu futur» des del principi, perquè mai no van ser en absolut amenaçats «de veritat». Si això fos cert, no hi guanyariem res —pel que fa a la construcció d'una teoria i una pràctica de RLS més generalitzables— examinant-los. Però no hem de permetre enganyar-nos per la dubtosa saviesa de la comprensió *a posteriori*. Cadascun d'ells podia haver tingut un resultat diferent, molt menys feliç, i, de fet, encara hi ha persones i grups organitzats avui dia que creuen que el RLS no ha tingut un èxit total en algun dels casos, i que es preocupen perquè la llengua objecte del seu interès no està en cap sentit «lliure» ni «tranquil·la».

Un altre error igualment perillós seria el d'assumir que aquests són els *únics* tres èxits que es poden tractar, perquè *no* n'hi ha d'altres. Això és clarament fals. El segle passat és ple d'èxits, tot i que la llista de fracassos no és tan sols més llarga (perquè, després de tot, és difícil d'arribar al RLS, i pocs s'han aturat a considerar, en termes conceptualment integrats, quina pot ser exactament la naturalesa de la dificultat, o quina pot ser la millor manera de superar-la), sinó també més coneguda (perquè la modernització triomfant proclama els fracassos de RLS, ja que els considera una justificació del mite vulgar de la modernització com a uniformització pura i simple). Des de la promoció del guaraní fins a l'estandardització i defensa del feroès, des de la intel·lectual i elitista revernacularització del txec

* Hem suprimit les dotze ratlles inicials d'aquest capítol 10, perquè és una mera referència d'enllaç amb els capítols anteriors (5-9). Llevant d'aquesta petita supressió, la resta del text s'ofereix íntegrament. El lector ens excusarà que, ateses les característiques d'aquesta edició —ja prou extensa—, hàgim prescindit de la llarga bibliografia original, a la qual ens remetem (pp. 329-336).

fins a la modernització intel·lectual i expansió del repertori de l'ucraïnès, des de la unificació i dignificació del landsmal fins al planificat manteniment i cultivació del sorbià, des de l'elaboració i regulació funcional del papiamentu fins a la formació i vernacularització popular de l'indonesi i, més en general, des del rescat de molts vernacles «condemnat» a ser pagesos en el moment del seu establiment com a llengües d'alfabetització i de funcions governamentals o cogovernamentals, trobem una llista llarga i distingida, testimoni alhora de la ingenuïtat i de la determinació humanes. El RLS reeixit forma part de la recerca d'una identitat significativa i de l'assoliment d'un futur cultural relacionat amb el passat cultural propi i d'acord amb la pròpia definició de quina hauria de ser la relació entre passat i futur. Hi ha molts més èxits de RLS dels que el món modern província i pretensions sap o vol saber.

Els tres èxits que es presentaran ara, ho seran precisament perquè se'n pot aprendre molt en relació amb els esforços de RLS, en general i en particular, pel fet que comprenen esforços a favor d'una llengua que ja no es parlava, una llengua que encara es parlava normalment (però ja no era el vehicle de l'alfabetització), i una llengua que encara es parlava i es llegia a bastament, però que s'enfrontava a un oponent contextualment molt més fort en el món de la mobilitat social, del poder econotècnic mundial i de la cultura juvenil moderna.

Antecedents històrics (abans de l'inici dels esforços de RLS)

El «miraculós» cas de l'hebreu

Abans de l'inici d'esforços centrats en la seva vernacularització, cap als darrers anys del segle XIX, l'hebreu s'havia transmès amb èxit de generació en generació durant més de 2.000 anys, com a llengua principal de la pregària jueva formal, de textos sagrats, de responsoris rabínics i d'altres escrits erudits. El grau de facilitat en hebreu *textual* que assolía l'home jueu típic i tradicional al llarg de la seva vida era diferent segons la *classe social* (els jueus pobres —que formaven la gran majoria de la població— en general no es podien permetre, o no s'ho podien pagar, el luxe de dedicar des dels quatre o cinc anys el temps inacabable d'estudi de textos que aquest domini exigia), el *sexe* (la norma era no donar entrada a les dones en cap sentit dins del món textual o, com a molt, fer-los aprendre només els rudiments de la recitació de memòria del llibre de pregàries) i de l'*ortodòxia* (en les comunitats, sobretot de l'Europa Occidental, on es va viure una modernització primerenca, la majoria d'homes amb estudis van perdre, en general, en un període d'una o dues generacions, no tan sols la seva devoció, sinó també la familiaritat amb el vast conjunt de textos sagrats hebreus-arameus i els comentaris i responsoris rabínics de tot el món que els acompanyaven, i que tenien un valor bimil·lenari).

Si bé és cert que els més adeptes (generalment rabins o altres homes que havien estudiat fins al nivell de l'ordenació rabínica, real o potencial) sabien llegir i escriure hebreu lliurement dins dels límits de la temàtica tradicional, i que, al segle XIX, algunes generacions dels més modernitzats d'entre ells sabien utilitzar la llengua en diversos gèneres literaris moderns (poesia secular, assaig, reportatges periodístics, narracions curtes i novel·les), també és cert que ni tan sols ells sabien o conversaven realment en aquesta llengua sobre els afers i les preocupacions de la vida quotidiana. És clar que hi havia rares ocasions en les quals tenien lloc converses tenses en què s'emprava l'hebreu parlat com a *lingua franca*, si es trobaven dos jueus que no compartien ni un vernacle jueu ni un de no jueu (per exemple, un jueu de Fes i un d'Odessa), però aquestes ocasions eren extremament infreqüents i excepcionalment dures. De fet, fins i tot entre els modernistes i els sionistes de finals del segle XIX que es movien a favor de l'expansió de l'hebreu modern per a activitats seculares, n'hi havia

molts (inclosos els més il·lustres d'ells, com Nathan Birnbaum i Theodore Herzl a l'Europa Occidental, i Moshe-Leyb Lilienblum, Perets Smolenskin i Akhad Ha-am a Europa Oriental) que no creien que la vernacularització de l'hebreu fos possible en aquell moment, o que pensaven que la seva realització només seria factible en un futur llunyà, o que s'hi oposaven en principi.¹ Al cor mateix de l'ortodòxia no reconstruïda, l'oposició a la vernacularització era quasi unànime fins entrat el segle XX, és a dir, fins a l'època en què la llengua ja havia començat a ser revernacularitzada, sota els auspicis secularistes moderns provinents d'Europa de l'Est, entre els colons sionistes de Palestina; de fet, alguns d'aquests cercles s'hi han continuat oposant fins avui mateix.

Així doncs, del que es tractava en el cas de l'hebreu era de revernacularitzar una llengua de santedat i/o d'alfabetització. Per assolir aquest objectiu sense precedents² en la seva magnitud, calia que s'hagués format un moviment modern centrat en la llengua i la nació, provinent d'Europa i amb profundes influències de Herder; un moviment que perseguís vitals objectius polítics més enllà i més ençà de la llengua, però obertament oposat als vibrants vernacles jueus, parlats llavors a la diàspora (en primer lloc i més important, el *yiddish*), així com a les prestigioses llengües mundials conegudes en el món jueu de la diàspora; un moviment que pogués trencar els lligams de la gent amb els seus models de vida i lingüístics habituals abans, i que establís assentaments on es pogués vernacularitzar consensuadament l'antiga-nova llengua, no sols per part dels qui no tenien cap vernacle anterior (els nens), sinó, i més important, pels adults multilingües que tinguessin la valentia de persuadir-se, cadascú i entre ells, per deixar de banda progressivament els seus altres vernacles, molt vius, a favor d'un hebreu encara força artificial.

Vist des d'aquesta perspectiva, el que es necessitava, i el que, al capdavant, es va aconseguir, no era cap intervenció «miraculosa» de l'esperit de l'elecció jueva o de cap excepcionalitat, sinó, més aviat, l'estranya i molt fortuïta coincidència d'una ideologia basada en la llengua i la nacionalitat, d'una força de voluntat col·lectiva disciplinada i d'una dislocació suficient de la societat d'altres influències competidores, perquè aquesta coincidència fes possible un *trencament clar i relativament ràpid amb les normes anteriors d'interacció verbal*, tant en relació amb l'hebreu³ com amb les altres llengües del repertori de parla de la comunitat, jueves i no jueves. El que es va aconseguir en última instància no fou només la vernacularització de l'hebreu, sinó la seva reestandardització, secularització i associació amb l'experiència vital completa de tots dos sexes, i no tan sols amb la dels homes. Donada la vertiginosa destradicionalització (anticlericalisme i modernització secular) de l'època i del mig segle següent, i donat l'holocaust que va tenir lloc en aquest període, si no s'haguessin esdevingut *totes* les sorprenents coincidències esmentades, l'hebreu hauria continuat essent simplement la llengua d'alfabetització d'una exòtica *élite*, i no la llengua d'una nacionalitat moderna i variada, i del seu estat-nació.

1. Sobre l'oposició hebraïsta secular a la revernacularització de l'hebreu, a les darreries del segle XIX i principis del segle XX, basada sobretot en l'assumpció que el *yiddish* romandria el vernacle jueu predominant, fins i tot en les funcions de *lingua franca* (com ho fou durant molt de temps, per exemple, en congressos sionistes, considerat així directament o en una realització a la qual es referien agudament com a «Kongress Deutsch»), vegeu BRINBAUM (1902, 1905) i, en referència a Akhad Ha-am i Theodore Herzl, vegeu PARFITT (1983).

2. Fins i tot Ben-Yehuda va admetre (al prolegomen del seu *Diccionari Complet*), que la vernacularització no era un fet totalment nou en petites comunitats de creients fervents. Adonar-se d'això li va donar més força en la resolució d'acomplir el mateix objectiu per a un poble sencer.

3. També es van haver de deixar de banda o modificar considerablement les normes anteriors de l'hebreu, perquè la llengua pogués ser modernitzada lèxicament i pragmàticament. Cap al final del segle XIX, l'escriptura hebrea era molt diferent de les normes bíbliques, tot i que, com a llengua escrita, havia canviat en general molt a poc a poc en els 2.500 anys anteriors. També l'hebreu bíblic mostra proves de canvi intern en el moment en què es van canonitzar els darrers llibres hebreus-arameus (Daniel, Ezra).

Es pot considerar que el francès al Quebec i el català a la Comunitat Autònoma de Catalunya es caracteritzen per graus diferents del que són en essència les mateixes circumstàncies amenaçadores: per una banda, la immigració de parlants, amb relacions política-ment més poderoses, de llengües que ofereixen oportunitats econòmiques més àmplies; per l'altra, la lluita per endegar els esforços de RLS per sobre de l'oposició d'una entitat política més gran en la qual ells no són més que una minoria. En tots dos casos, les llengües en qüestió no tenen només un prestigi considerable per dret propi i en relació amb les funcions culturals més altes, sinó que, en el moment en què es va emprendre la seva fase més recent de RLS, havien reeixit a continuar essent les llengües parlades quotidianament per la majoria de les poblacions etnonacionals corresponents. Així, ja no era l'amenaça de la substitució com a llengües parlades, o ni tan sols escrites, el que queia sobre elles, sinó més aviat, per una banda, el seu creixent desplaçament funcional de les activitats d'estatus més alt, dels símbols del govern i de l'economia, i de la cultura de masses moderna i internacional, i, per l'altra, la incapacitat de convertir-les en governacles dels seus immigrants respectius.

Quan es van posar en marxa seriosament els esforços de RLS al Quebec francès, a finals dels anys 60 i principis dels 70, els francòfons constituïen encara més del 90% de la població total de la província. Tot i que no s'havia aprovat cap legislació inhabilitadora contra el francès, només el 64% de la força de treball francòfona estava en llocs de treball on s'emprava exclusivament el francès. A més, com més especialitzats, ben pagats i prestigiosos eren els àmbits de treball, més desproporcionadament funcionaven en anglès. Fins a un cert punt, això reflectia el fet que només el 7% dels francòfons havia acabat l'ensenyament universitari, mentre que més del 20% dels anglòfons de la província tenia el mateix nivell. Però fins i tot amb la mateixa educació, els anglòfons aconseguïen millors feines que els francòfons, i estaven més ben pagats per llocs de treball equivalents. Per als anglòfons no tenia gens d'importància aprendre o no el francès a la feina, perquè no els comportava cap diferència de salari. En canvi, a un francòfon que dominés l'anglès i parlés anglès a la feina, això li comportava immediatament una sobrepaga remarcable. En total, la diferència de renda entre els francòfons i els anglòfons no solament era notable, sinó que continuava en augment, i els francòfons es van anar convenent que si no tenien un govern que redrecés la balança a favor seu econòmicament i culturalment, si no es convertien en «amos de casa seva», acabarien amb progressius desavantatges socials, econòmics i culturals, en una província on constituïen, històricament i demogràficament, la majoria absoluta.⁴ No era difícil imaginar l'horror de la substitució lingüística francòfona com a perspectiva última: els pares francòfons es començaven a preocupar més pel domini de l'anglès dels seus fills, que no pel seu domini del francès.

Com s'havia arribat a aquesta situació? Un nombre creixent de quebequesos francòfons s'havia convençut, els anys 60, que la situació es devia a l'explotació conscient i a la connivència dels líders polítics i econòmics dels EUA i anglocanadencs, per una banda, i a la negligència dels seus líders francòfons tradicionals, per l'altra (i totes dues s'interpretaven com a greuges i desavantatges que feia temps que duraven). L'Església Catòlica, tradicionalment el líder cultural de la societat francòfona del Quebec, havia posat l'èmfasi en les virtuts tradicionals de la família, la comunitat i la vida agrícola, fins a tal punt que es va deixar l'economia urbana en mans anglòfones, malgrat que els polítics escollits fossin primàriament francòfons. El govern principal del Quebec i el govern municipal de la

4. Les estadístiques econòmiques i educatives de 1970-71 provenen d'ARNAPOLOUS i CLIFT (1980) i de VAILANCOURT (1980).

seva metròpolis més gran, Montreal, no tenien res que s'assemblés a una política cultural i semblaven impassibles davant del rol secundari dels francòfons dins de la vida econòmica i fins i tot cultural, a tots dos nivells. Els petits partits separatistes, que no van aconseguir més del 6% dels vots el 1966, i potser amb no pas més del doble d'aquest percentatge de simpatitzants, van trobar, amb tot, una simpatia general i ràpidament creixent davant del seu plantejament que les coses eren desesperadament contràries al Quebec en un Canadà (i Amèrica del Nord) dominat pels anglòfons, i que els francòfons no eren gaire més que «els negres blancs d'Amèrica» (expressió popular que comprèn tots els matisos de la «colonització interna»), de qui hom es reia, menyspreats, explotats i que es dirigien cap a l'anihilació cultural a la seva pròpia regió.⁵ Tot i que hi havia líders francòfons que van alertar que un nacionalisme sense regnes només exacerbaria la difícil situació econòmica del subindustrialitzat Canadà francès, i que la seva autenticitat cultural es podia salvaguardar i promoure sense confrontació interètnica ni política cultural⁶, aquests dos processos van començar progressivament a adquirir més importància. Almenys tres factors van contribuir amb profunditat i persistència a l'alarma dels quebequesos (Bourhis i Lepicq, 1990): la decadència de la societat francòfona a la resta del Canadà, que convertia el Quebec en la darrera i principal línia possible de defensa del francès a tot el Canadà i, de fet, a tot Amèrica del Nord; la preferència creixent per l'anglès dels immigrants no anglòfons al Quebec (que exigia alguna regulació governamental en els àmbits de l'escola i de la feina si és que es volia capgirar, sobretot tenint en compte la minvant taxa de natalitat francòfona a la província); i, finalment, la galopant dominació anglòfona de l'activitat econòmica del Quebec (que promovia el pas cap a l'anglès, en aquest àmbit, per part dels francòfons que aspiraven a la mobilitat social). En relació amb cadascun d'aquests aspectes, el francès va esdevenir cada cop més el símbol i el mitjà de les necessitats i aspiracions francòfones d'autoregulació, procés que va suscitar molta oposició, angoixa i alarma en els anglòfons.

Des que es van utilitzar tropes federals per arrestar i empresonar centenars d'independentistes «terroristes» el 1970 (la gran majoria dels quals van ser deixats en llibertat amb acusacions sospeses o càrrecs menors), i tot i que els vots favorables a la separació mai no han superat, aproximadament, el 40%, el sentiment a favor d'una «societat diferenciada» (francòfona) al Quebec, que reguli i promogui el seu destí cultural i econòmic en un sentit obertament francòfon, ha continuat rebent un suport francòfon aclaparador. Un dels principis bàsics d'aquest programa és la francesització de la vida econòmica, cultural i educativa del Quebec, per tal de garantir que la llengua i la cultura franceses seran dominants a la província, tal com correspon a la seva importància històrica i demogràfica a la zona. En les solucions lingüístiques i etnoculturals que es busquen i s'adopten hi ha latent el model de la independència política, no tan sols per part del Partit Quebequès, sinó també en els altres partits majoritaris que volen governar de manera àmplia i estable als districtes electorals del Quebec. La imatge d'una amenaça al domini de la llengua francesa al Quebec, voltat com es troba per un oceà d'anglès tant a dins com a fora del Canadà, és l'espectre que hi ha a l'arrel d'aquestes solucions i que aconsegueix un suport popular massiu per a elles.⁷ En aquest context, francès, la casa, el barri i la comunitat, la conti-

5. Per a autodefinicions dels francocanadencs sobre la seva situació en un Canadà dominat pels anglòfons, vegeu MASON WADE (1964 [1946], 1968 [1955], VALLIÈRES (1971 [1968]), *Conseil de la Vie Française en Amérique* (1967 [1964] i PORTER (1965).

6. Vegeu els escrits de Pierre-Elliott Trudeau, després primer ministre del Canadà, per a un exemple d'un portaveu del Quebec francès que s'oposava al nacionalisme francès com a una solució constructiva dels problemes quebequesos, i, en lloc d'ell, advocava per un bilingüisme federal (o vegeu BRETON *et al.*, 1964, per a una declaració en què Trudeau va ser un dels firmants).

7. Per a introduccions (en anglès) als raonaments i a les argumentacions independentistes/separatistes, inclòs el fort accent que posen en la llengua i la cultura, vegeu CREAM i RIOUX (1963) i COLEMAN (1984).

nuïtat dels quals és segur que mai no van ser objectivament amenaçats, per començar, s'han convertit en el centre de l'atenció, almenys emocionalment i simbòlicament, i han esdevingut el motiu d'unió en el panorama quebequès, fent-se definitivament atractius per a aquells que lluiten per francesitzar les xarxes i les funcions més poderoses de la vida de la província.

El dilema que confon Catalunya: distingir entre la pressió de l'espanyol a dins i a fora

S'oblida sovint, o no es reconeix en absolut, que, després de la Unió Soviètica, Espanya constitueix *el país multilingüe del món econòmicament desenvolupat* amb més població, i l'estat multilingüe més antic del món, fins i tot més antic que la Confederació Suïssa en aquest sentit. Igualment, també s'oblida o es menysprea el fet que la contribució catalana a aquestes dues circumstàncies és i ha estat de fa temps la més important. Catalunya (avui Comunitat Autònoma de Catalunya) ha avançat de molt la Comunitat Autònoma Basca en els seus esforços de RLS i, més en general, en l'èxit del seu èmfasi en la llengua. És l'absència de titulars sobre terrorisme i una tendència als esforços tranquils, poc coneguts però efectius, el que han amagat en general al món el fet que el català va ser en una època (del segle XIII al segle XVI) la llengua d'un imperi mediterrani considerable, i que, fora de la Catalunya en sentit estricte, es parla encara considerablement (i és cooficial) a la Comunitat Autònoma Valenciana, a les Illes Balears, al departament francès dels Pirineus Orientals (també conegut com a Rosselló francès), a Andorra (on és la llengua oficial) i a la ciutat de l'Alguer, a Sardenya.

Els esforços de RLS a la Catalunya contemporània estan motivats bàsicament per una llarga llista, motiu d'orgull, d'assoliments històrics culturals, polítics i comercials-industrials associats amb la llengua catalana en segles anteriors. El català va estandarditzar la gramàtica i l'ortografia ja al període medieval, i els primers textos coneguts són, prou significativament, de prosa no novel·lesca, reflectint el fet que ja al segle XII gairebé tots els organismes governamentals havien abandonat el llatí i feien servir en lloc seu el català, com a llengua dels registres oficials. Primer codi feudal europeu en el vernacle, codi marítim europeu més antic, primera llengua romàntica emprada en ciència i en filosofia: totes aquestes distincions escauen al català, llengua que també va gaudir d'una sòlida història ininterrompuda d'ús vernacular per part de la classe mitjana i mitjana-alta, fins i tot durant els segles XIX i XX, moment en què l'espanyol (conegut normalment amb el nom de *castellà*) va començar a penetrar finalment amb força en tots els àmbits formals. De fet, el català ha esdevingut al segle XX un símbol tan preuat i consolidat de l'autosuficiència local (que arriba a superioritat regional en el comerç i la indústria) i de la resistència regional a les regulacions i obstruccions centrals (de Madrid), que l'assetjada Segona República espanyola va considerar avantatjós concedir estatus de cooficialitat al català (1932), en concedir a Catalunya el seu Estatut d'Autonomia. No cal sorprendre's, doncs, que Catalunya esdevingués un baluard de la República (juntament amb el País Basc), contra la insurrecció de dreta (1936-1939) dirigida per Franco que aspirava a restablir una autoritat espanyola fortament centralitzada.⁸

Immediatament després de la seva victòria a la Guerra Civil, el govern de Franco va instituir polítiques que privaven Catalunya, la seva cultura i la seva llengua de tot el que

8. En relació als segles passats de poder i glòria catalans, vegeu AZEVEDO (1984) i WOOLARD (1989). Sobre la Guerra Civil, vegeu treballs clàssics com els d'ORWELL (1952) [1938], BRENNAN (1962), JACKSON (1965) i KERN (1978). Sobre la francesització i l'espanyolització de les èlites més selectes de Catalunya, als segles XIX i XX, vegeu McDONOGH (1980).

s'assemblés públicament a la seva independència i reconeixement anteriors. L'autonomia catalana fou anul·lada, i la regió com a tal s'administrava des de Madrid com quatre províncies separades. Es va prohibir qualsevol ús públic del català; els noms i topònims catalans van ser eliminats i substituïts pels seus corresponents espanyols; no sols es van fer desaparèixer les publicacions, els senyals dels carrers i els anuncis o cartells en català, sinó que qualsevol desobediència en relació amb aquestes prohibicions es podia castigar (i es castigava!) amb una multa, l'acomiadament, l'arrest i el tancament de les publicacions, les institucions o les entitats culpables. La campanya anticatalana era tan extrema que fins i tot l'ús quotidià de la llengua en converses entre gent del carrer es podia convertir en perillós, si algú el sentia. La llengua anteriorment orgullosa va ser oficialment humiliada declarant-la un «simple dialecte», i els qui la feien servir es describien a la propaganda oficial com a «bordant com gossos» o «no cristians». La situació no va començar a millorar lentament fins després de 20 anys d'aquests abusos, a mesura que es van començar a fer, a contracor, petites concessions al fort suport popular i a l'ús quasi públic (sobretot dins de l'església i en el moviment de cançons polítiques conegut com a Nova Cançó Catalana) de què la llengua gaudia, malgrat tot, informalment. Tanmateix, fins i tot en aquest sentit les coses s'arrossegaven tant com era possible, i l'aplicació d'una llei d'educació del 1970, que tornava a permetre l'ensenyament *del* català (però encara no l'ensenyament *en* català) als nens, va ser ajornada fins al 1975, any en què va morir Franco (pel que fa a l'ensenyament a adults, ja havia estat permès, en molt pocs contextos clarament circumscrits, els anys 60).⁹

Mentre que la política repressiva de les autoritats centrals tenia un innegable impacte negatiu en l'ús del català i fins i tot en la competència en català (per exemple, una generació sencera va fer tota l'escolarització sense cap oportunitat d'adquirir o millorar la seva alfabetització en català, limitació que té conseqüències molt identificables fins avui dia en els catalans més grans), un altre procés indirecte d'aquells mateixos anys ha tingut conseqüències més massives i més devastadores per a la llengua. Catalunya ha estat, des de fa temps, una de les àrees econòmicament més avançades d'Espanya i, a resultes d'això, les seves ciutats (molt especialment Barcelona) han atret durant molt temps espanyols sense feina de la resta del país. Aquests immigrants arribaven en quantitats que no desbordaven demogràficament els catalans nadius (o integrats), i en una o més generacions també els darrers novinguts es catalanitzaven. Certament, aquesta era part de l'especificitat de la relació de Catalunya amb el «centre» castellà. Durant moltes generacions, la «perifèria» catalana va continuar essent econòmicament més avançada que el «centre» i, en conseqüència, no atreia mà d'obra de tot el país (però, sobretot, de l'empobrit sud agrícola espanyol), sinó que també els transformava etnolingüísticament a imatge seva. Tanmateix, la immigració de 1950 a 1975 fou tan enorme, en relació amb la capacitat d'absorció catalana, que la transformació etnolingüística, ràpida i sense esforç, que abans havia estat la norma, ja no fou possible.¹⁰

Les conseqüències *econòmiques* de la ràpida addició de gairebé un milió i mig d'immigrants no qualificats als anteriors dos milions i mig de «catalans nadius» no van ser greument problemàtiques per a la població amfitriona. De fet, a mesura que els novinguts omplien els abundants llocs de treball més baixos que creava una pròspera economia, els

9. Per a recomptes de la persecució del català i de Catalunya, vegeu BENET (1978), WOOLARD (1989) i els treballs sobre la Guerra Civil citats més amunt, a la nota 8. El moviment de la Nova Cançó Catalana era, de fet, tan polític com musical. Va produir cantants «folkloristes», la majoria dels quals eren cantautors, amb moltes cançons que van ser prohibides o que empraven expressions altament eufemístiques («la muntanya es fa vella», «segur que tomba l'estaca», «la nit s'acabarà, etc.) per tal de no ser-ho.

10. Per a una explicació dels canvis demogràfics a la Catalunya de després de la Guerra Civil, vegeu LINZ (1975). Els canvis demogràfics interns anteriors, també provocats per la industrialització, es detallen a VIDAL-BENDITO (1976).

antics pujaven ràpidament cap a feines més ben pagades, administratives o tècniques. Però les conseqüències culturals i interculturals van esdevenir doblement problemàtiques, per tal com les diferències en classe social s'afegien a les diferències etnolingüístiques que separaven les dues poblacions. Fins i tot ara, dècades després del final de la immigració massiva (immigració que hauria estat encara més nombrosa si no s'haguessin retornat trens sencers de nouvinguts abans de la seva arribada), tan sols poc més de la meitat de la població adulta de Catalunya parla habitualment en català, percentatge que es torna a reduir a la meitat al «cinturó industrial» immigrant que envolta Barcelona, zona on es concentren aclaparadorament els nouvinguts castellanoparlants i els seus fills, molts d'ells nascuts ja a Catalunya. Només un 40% dels alumnes d'escoles primàries *públiques* de Barcelona són catalanoparlants nadius; en escoles *privades* de la zona, però, aquests parlants són una contundent majoria. El municipi de Barcelona (en oposició al seu «cinturó industrial») continua presumint d'un dels nivells de vida més alts d'Espanya, però els immigrants menys satisfets econòmicament són també els qui tenen una taxa de natalitat més alta, i els que és més probable que continuïn mantenint l'espanyol com a mitjà en la vida quotidiana i, en conseqüència, també com a mitjà de la seva insatisfacció per la sort que els ha tocat.¹¹

Els esforços catalans de RLS van començar seriosament amb la concessió de l'autonomia per part del govern postfranquista de 1979. Es divideixen en tres fronts. Un dels seus objectius és l'assoliment de la promoció simbòlica i la institucionalització del català en relació amb tots els àmbits més influents i poderosos de la vida moderna. Un altre dels seus objectius és la superació de l'herència d'inferioritat i analfabetisme en la llengua materna que molts catalans nadius de classe mitjana han heretat dels anys franquistes, i que encara avui els fa poc decidits a llegir gaire en català, a fer-lo servir amb desconeguts (o fins i tot entre ells, quan algun desconegut hi és present) o amb funcionaris. En darrer lloc, volen activar el català passiu, que els parlants espanyols aprenen ràpidament (a causa de les semblances bàsiques entre totes dues llengües) i promoure entre aquests parlants una simpatia i una identificació amb el català. Respecte d'aquest darrer objectiu, els esforços de RLS també pretenen contraatacar qualsevol sentiment que puguin tenir els castellanoparlants pel fet que l'espanyol, la llengua nacional (*nationwide*) oficial («la llengua de l'estat espanyol») i llengua que també està específicament protegida en la mateixa concessió d'autonomia de l'estat a Catalunya, pugui ser ofesa o quedar subordinada. Dels tres casos d'èxit que abordem en aquest capítol, la revernacularització de l'hebreu pot haver estat la fita més improbable i difícil d'assolir (considerant que depenia d'esforços voluntaris sobre una feble base demogràfica i sense cap autoritat governamental al darrera), però no hi ha cap dubte que el triple equilibri dels esforços catalans de RLS és, avui, quan s'escriuen aquestes paraules, el més difícil de tots.

Els principals esforços de RLS empresos a favor de l'hebreu, del francès al Quebec i del català durant el període inicial d'amenaça més greu cap la llengua

L'hebreu

El problema inicial al qual s'enfrontaven els pocs que perseguien la revernacularització de l'hebreu era complex, perquè l'hebreu no es podria emprar en converses quotidianes

11. Per a explicacions sobre la relació entre llengua materna i classe social, vegeu BADIA i MARGARIT (1969), SHABAD i GUNTHER (1982), SÁEZ (1980), LINZ (1975) i TURELL (1982). Sobre la defensa de l'espanyol i l'oposició a la catalanització, vegeu VALLEJO, *et al.* (1983).

si, per una banda, no se superava el tradicional multilingüisme jueu, i, per l'altra, si l'hebreu mateix no es modernitzava i s'estandarditzava. Eliezer Ben-Yehuda, generalment aclamat com a «pare del renaixement de l'hebreu», va contribuir probablement més a la solució del segon problema, la planificació del corpus, que a la solució de la qüestió primera i més fonamental, la planificació de l'estatus. I fins i tot en relació amb la planificació del corpus, probablement s'ha exagerat molt l'abast de les contribucions efectives de Ben-Yehuda. El seu diccionari es va publicar en fragments alfabètics durant un període de dècades i estava generosament esquitxat d'esotèrics neologismes que no van ser gaire ben rebuts per la comunitat, real o potencial, de parlants jueus. El seu Comitè de la Llengua Hebrea, a partir del qual va sorgir després la il·lustre Acadèmia de la Llengua Hebrea, va romandre letàrgic o inoperant en els moments crucials del període de la revernacularització i, fins i tot quan era actiu, actuava de manera terriblement lenta, pedant, indecisa i amant de les discussions. Tant el seu *Diccionari complet de l'hebreu antic i modern* (compilat a partir dels articles de diari on havia aparegut originàriament durant un llarg període d'anys i publicat en format de llibre tardanament de 1940 a 1953, publicació que va arribar dues generacions senceres després que s'hagués acomplert clarament la revernacularització) com l'Acadèmia s'adeien millor als seus rols de símbols *post hoc* de la revernacularització que no al funcionament com a ingredients actius, i molt menys causes, de la vernacularització en si, ni tan sols dins de la limitada àrea de la planificació del corpus a la qual pertanyien.¹²

Si com a planificador del corpus Ben-Yehuda era inefectiu, com a planificador de l'estatus era un desastre absolut. Personatge força excèntric i acerb, que es va aïllar bastant dels nous colons sionistes joves en viure a la ultrareligiosa i lingüísticament heterogènia Jerusalem, estava doblement distanciat dels afers i tribulacions quotidians de la vida cultural sionista, moderna i secular, tal com es desenvolupava als nous assentaments agrícoles de les planes, més homogenis i prop de la costa mediterrània. El seu punt de vista sobre la revernacularització era, comprensiblement, egocèntric, i revelava que no tenia una comprensió real de les dinàmiques socials o societats implicades, les quals calia cultivar per poder dur a terme la vernacularització. Tanmateix, va esdevenir el símbol personal de l'hebreu com a llengua moderna i secular, llengua que definia un poble modern i secular.¹³

Els mestres i les escoles dels nous assentaments sionistes establerts durant els primers anys d'aquest segle, més de vint anys després de l'arribada de Ben-Yehuda a Palestina, també han estat assenyalats per a la funció de mobilitzadors primers de la revernacularització de l'hebreu. Es considera que el seu compromís ideològic, exemple personal i èxit pedagògic (sobretot en l'ensenyament de l'hebreu, així com de totes les altres matèries escolars a través de l'hebreu, per primera vegada després de dos mil·lennis d'estudi de l'hebreu a través d'altres llengües vehiculars) són els responsables de la victòria, en persuadir els seus alumnes que només parlessin hebreu entre ells dins de les quatre parets de l'escola, i capacitant-los aviat perquè fessin el mateix fora de l'escola. Un cop els alumnes portaven la llengua fora de l'escola, cap a la vida extraescolar que feien entre ells, només quedava presumiblement un pas perquè la portessin a casa i l'ensenyessin als seus pares. Finalment,

12. Per a una breu explicació de les diverses varietats dialectals, històriques i estilístiques, de l'hebreu escrit, a partir de les quals es va buscar un compromís per crear el modern estàndard escrit, cap a les darreries del segle XIX, vegeu GOLD (1989), encara que oblida esmentar específicament la gran contribució de l'escriptor *yiddish*/hebreu Mendele a l'elaboració i aplicació d'aquest compromís. Vegeu GLINERT (1987) per a una explicació d'una possible font escrita popular, entre moltes altres no esmentades, dels ítems lèxics de l'hebreu modern relacionats amb la vida quotidiana.

13. Pel que fa a la contribució de Ben-Yehuda a la revernacularització, vegeu les seves pròpies obres, 1918a i 1918b, així com una relació favorable però equilibrada de la vida i l'obra de Ben-Yehuda per part de FELLMAN (1973 i 1974).

quan aquests alumnes es casaven, feien pujar la primera generació moderna per a la qual l'hebreu revernacularitzat era la llengua materna.¹⁴

Tot i que queda molt per dir sobre el guió reconstruït a les ratlles anteriors, en especial la seva atenció a les etapes 6 i 4*, és clar que constitueix una gran simplificació i una idealització d'un procés més complex i més multidireccional. Si fos cert que els mestres van ser els primers a trencar amb les normes que havien exigint el *yiddish* (o un altre vernacle) com a llengua de l'ensenyament escolar, en tot cas difícilment es podien considerar agents lliures en aquest sentit. Eren els *agents de la criança* de nens i de l'ensenyament en una comunitat molt altament ideologitzada de colons favorables a l'hebreu que, en general, aprovaven decididament aquesta acció per part dels mestres i que, ells mateixos, estaven activament compromesos en l'aprenentatge de la llengua hebrea i, en molts casos, en l'ús (entre molt limitat i més fluid) de l'hebreu entre ells. D'aquests colons en concret, una bona proporció constituïen el conegut Segon Aliyah, els membres del qual van arribar el 1903-1904, i sobretot de 1905 fins a la Primera Guerra Mundial, i van arribar voluntàriament, sense ser expulsats pels pogroms tsaristes. Molts d'ells ja havien començat a parlar-se en hebreu (normalment només molt de tant en tant i de manera vacil·lant, però en alguns casos amb una facilitat real) quan eren a Rússia, abans de la sortida cap a Palestina. Estaven, evidentment, molt predisposats a parlar hebreu a Palestina, i a fer pujar i educar els seus fills en aquella llengua, i es van assegurar de contractar especialistes que ajudessin i supervisessin la criança dels nens en hebreu des dels més primers dies de les seves vides.

Així doncs, és clar que hi havia molts colons que no aplaudien i reforçaven només la vernacularització empresa pels seus fills dins i fora de l'escola, i moltes famílies s'exercitaven a fer servir l'hebreu amb els seus fills i amb els d'altres, molt abans que aquests darrers es casessin i tinguessin fills pel seu compte. Finalment, és quasi segur que els nens que naixien a continuació, en famílies amb fills més grans que es trobaven entre els primers vernacularitzadors, van trobar hebreu parlat a casa, abans d'anar a escola i molt abans que els germans més grans estiguessin en edat de casar-se. El que hi havia implicat era, sense dubte, una interacció entre la família (la llar dels nens) i l'assentament, que tenia lloc en unes circumstàncies força unificades i intensament ideològiques i motivadores, en contextos prou autònoms que tenien poca interacció o admiració per altres contextos circumdants no sionistes, tant si eren jueus com gentils, propers o de la llunyana Jerusalem.¹⁵ Tanmateix, si és cert que el procés de revernacularització dins dels nous assentaments de joves i compromesos «creients autèntics» va ser relativament ràpid i, en general, sense conflictes, el procés d'influir la resta de la Palestina jueva, sobretot els centres urbans heterogenis, amb la seva urgent necessitat d'una *lingua franca* immediatament operativa i expressiva; amb els seus sistemes de creences ideològicament diferents, alguns d'ells (en concret l'ultraortodox) fortament oposats al sionisme, així com a la vernacularització de l'hebreu; i amb el

14. El més gran protagonista de la progressió de «mestres a alumnes a l'escola, a alumnes també fora de l'escola, a casa, a la generació següent» és NAHIR (1988), al qual SPOLSKY (1989) segueix en essència i a bastament, en aquest aspecte. Altres presentacions més limitades i antigues d'essencialment el mateix punt de vista, són BAR-ADON (1975 i 1977) i, en una reconstrucció retrospectiva que se centra gairebé exclusivament en els mestres, AZARYAHY (1929) i ARNON (1947).

* Vegeu l'escala GIDS (escala graduada de ruptura intergeneracional), citada en la nota introductòria (F. V.).

15. Ben-Yehuda va pretendre, més tard, que ell «sempre havia sabut» que la revernacularització es podia assolir i, de fet, que alguns individus i petites comunitats hi havien arribat abans que ell. També és digne de menció el fet que l'hebreu s'havia emprat com a *lingua franca* del mercat (de manera semblant a Bazaar Malay) a la Jerusalem d'abans de Ben-Yehuda. El que hi ha d'essencialment diferent en la teoria que estem exposant és que els nous assentaments van esdevenir el model lingüístic per a la resta de la Palestina sionista, és a dir, van definir i van dirigir el camí cap a la transformació en un agregat jueu que es veia ell mateix lingüísticament, i que servia d'avantguarda de la reconstruïda nació jueva.

seu influx constant de refugiats que arribaven demanant asil polític, més que per ideologia sionista-hebraïsta; aquest segon procés va ser bastant llarg, feixuc i sovint amarg. Amb tot i això, cap a finals dels anys 1910 o mitjans dels 20 com a molt tard, s'havia acabat la revernacularització de l'hebreu als assentaments, en general (excepte dels habitants més vells, alguns dels quals mai no van arribar a tenir fluïdesa en hebreu) i la tasca més difícil i lenta de vernacularitzar l'hebreu dins de la població jueva *urbana* de Palestina va començar a esdevenir central.

El francès al Quebec

El Partit Liberal del Quebec, que va ser arrossegat cap al poder el 1960, era el capdavanter d'una «Revolució tranquil·la» que perseguia la modernització, la secularització, la industrialització i la urbanització. Aquests objectius pretenien superar l'endarreriment econòmic del Quebec francès i el seu arrelat sentit de greuge i d'impotència, de no ser pres seriosament o tractat justament per les nou províncies anglòfones del Canadà. Des d'un punt de vista objectiu, la «Revolució tranquil·la» va assolir molt, però encara va deixar la majoria d'intel·lectuals francòfons i moltes persones del carrer clarament incòmodes i insatisfetes en molts sentits. La major part de la indústria i del poder real a Montreal encara estava controlada per anglòfons. A més, i d'una importància crucial pel que fa al RLS, els mateixos processos defensats per la «Revolució tranquil·la» tendien a afeblir i soscar la personalitat cultural diferenciada de la vida francòfona del Quebec, i amenaçaven de convertir-la en indiferenciable de la societat anglòfona que la dominava. Els immigrants d'Europa i del Tercer Món, que perceïen el control anglòfon a la base del sistema local d'oportunitats, i els seus lligams amb els EUA (i, en conseqüència, amb la llengua dels EUA), escollien l'anglès com a llengua de la pròpia mobilitat social i de l'educació dels seus fills. La provocativa salutació de De Gaulle durant la seva visita a la fira internacional de Montreal del 1967, «*Vive le Québec libre*», va suscitar una reacció entusiasta en la multitud que havia anat a saludar-lo, però no era gens clar el que podia implicar ser *libre*, o com esfeia per arribar a aquesta posició. La crisi d'una cultura francòfona fins llavors majoritàriament basada en el món rural i tradicionalment religiosa, davant d'una modernització galopant, procés que no semblava estar sota cap direcció o control francòfon, va assenyalar inevitablement la llengua com al símbol flexible, que ho abraçava tot, de la combinació d'autenticitat, modernització i autodeterminació que apareixia com a necessari perquè se solucionés la crisi.

Malgrat que els immigrants italians de Montreal els trobaven entre els «nous canadencs» més francesitzats de la ciutat, elegien tanmateix aclaparadorament una educació en anglès o bilingüe (anglès i francès) per als seus fills. Quan els directors de la junta de l'escola Saint Leonard van intentar invertir aquesta tendència aprovant una resolució que convertia el francès en l'única llengua d'escolarització del seu districte (1968), van començar greus avallots als carrers de Montreal entre els canadencs italians i els francòfons de la ciutat. L'amargor d'aquests darrers pel rebuig que rebien, no solament per part dels anglòfons, sinó també dels humils nouvinguts, molts dels quals vivien en àrees francòfones i competien amb francòfons per buscar feina, no es vaapaivagar realment amb una llei de 1969 (Llei 63) que només feia algunes propostes simbòliques per als francòfons (per exemple, declarava el francès segona llengua obligatòria a les escoles no francòfones, i creava l'*Office de la Langue Française* —que aviat es convertiria en famosa i infame, segons el punt de vista de cadascú—, perquè també actués com a guardià en relació amb el primer punt i amb les vagues intencions de la Llei de «promoure el francès com a llengua del treball»). Però la Llei 63 va decebre seriosament molts francòfons en un sentit més bàsic, pel que feia

als seus altercats amb els «nous canadencs» i a les seves pors de l'anglització dels francòfons, perquè donava llibertat en la tria de la llengua a l'ensenyament.

Els esforços francòfons per millorar el control sobre les seves pròpies vides, culturalment, políticament i econòmicament, van començar a ser més globals els anys 1970. Tot i que el relativament nou i independentista Partit Quebequès va obtenir un 24% dels vots el 1970 (un resultat espectacular per a un partit que només feia dos anys que s'havia constituït), l'esdeveniment més importat de l'any va ser el segrest i assassinat del Ministre del Treball del Quebec per un cert Front d'Alliberament del Quebec, grup minúscul que s'havia format seguint el model de les guerrilles urbanes d'Amèrica Llatina i d'altres escenaris del Tercer Món. L'aplicació per part del primer ministre (canadenc) de la llei de mesures de guerra al Quebec (amb la consegüent suspensió de drets civils, l'«ocupació» de Montreal per part de l'exèrcit canadenc i, en darrera instància, les negociacions per a la posada en llibertat d'una segona víctima governamental de segrest a canvi d'un passatge segur a Cuba per als segrestadors) van contribuir més a la promoció de la causa de la independència del Quebec que res del que el govern minoritari havia aconseguit pel seu compte a favor d'aquesta independència. Abans de deixar el poder, però, el govern provincial, dominat pel Partit Liberal, va aprovar una llei que responia a les aspiracions culturals francòfones. La Llei 22 (1974), substituïnt l'anterior Llei 63 (1969), convertia el francès en la llengua oficial del Quebec (en lloc de, simplement, mantenir-lo com a la sovint menyspreada llengua cooficial que havia estat des de feia temps) i exigia que els nens immigrants demostrassin que dominaven l'anglès abans de reclamar el dret a l'escolarització en aquesta llengua, que els nens anglòfons autòctons sempre havien tingut.¹⁶ Amb l'arribada al poder de l'independentista Partit Quebequès, el 1976, amb un total del 40% de vots, es preparava l'escenari per al nou assalt en la lluita per «salvaguardar el caràcter francès del Quebec».

Mirant en retrospectiva, sembla clar el perquè en una província amb una enorme majoria francòfona i on el nexa família-llar-comunitat ja era francès i no estava en perill, la lluita d'aquella majoria a favor de la llengua i de la cultura de la comunitat havia d'entrar immediatament en el camp polític relacionat amb els àmbits del treball, els mitjans de comunicació i les activitats governamentals. De totes maneres, els francòfons havien controlat sempre numèricament el camp polític, fins i tot abans que haguessin començat a despuntar les seves preocupacions per la intervenció del govern a favor de la promoció del control i la direcció de la seva pròpia modernització i cultura. Els intel·lectuals discutien, i encara ho fan,¹⁷ sobre si hi havia realment alguna solució productiva per al «problema francès», és a dir, si la modernització, sota els auspicis que fossin, no portaria inevitablement a una creixent interacció amb el Canadà anglòfon, amb els EUA i amb l'economia del món modern en general, dominada per la llengua anglesa, economia mundial en la qual no semblaven possibles etnocultures completament diferenciades; si els intents francòfons de salvaguardar la seva llengua i la seva cultura no eren, en realitat, disfresses emprades per intel·lectuals egoistes i per una *élite* econotècnica francòfona puixant, per fer fugir desesperadament l'electorat francòfon cap a posicions nacionalistes cada cop més extremes destinades a arrabassar el control econòmic de diverses fonts anglòfones de poder. Molts francòfons

16. No intentarem aquí detallar les polítiques federals d'abast canadenc que es van formular almenys en gran part per suavitzar o acomodar les queixes i els greuges dels francoquebequesos. Tot i que el govern federal proclamava una política de multilingüisme (1971) que cercava en darre terme donar fins a un cert grau de serveis del govern federal en francès a tot Canadà, i sobretot a Ottawa, la capital nacional, el Quebec francès va perdre progressivament l'interès per aquests gestos essencialment simbòlics i va centrar més la seva atenció a maximitzar la seva pròpia autonomia. Per a més documentació sobre les mesures federals i provincials i la interacció entre elles, vegeu COBARRUBIAS (1985), BOURHIS (1984), COLEMAN (1984), CREAM i RIOUX (1983) i *Fédération des Francophones hors Québec* (1978).

17. Per a arguments en contra de la conveniència de la francesització del Quebec, vegeu PELLETIER (1964), JACOBS (1980), HANDLER (1988) i MCKEE (1982).

